

Ідея українсько-польського союзу в українській політичній думці 1918–1920 рр.: pro et contra*

Анотація. Мета дослідження полягає у висвітленні процесів формування та еволюції ставлення українських політичних еліт до концепції союзу з Польщею впродовж листопада 1918 – квітня 1920 рр. **Методологія** базується на основних принципах історизму, об'єктивності, багатфакторності та всебічного підходу. Використано методи біографічних досліджень і текстологічного аналізу. **Наукова новизна.** Спираючись на опубліковані та архівні джерела (приватне й офіційне листування, щоденники, мемуари, газетні публікації) вперше представлено широкий та різноманітний спектр оцінок, які давали репрезентанти українських еліт періоду 1918–1920 рр. взаєминам із Польщею. **Висновки.** Представники всіх головних галицьких політичних течій висловлювались однозначно проти угоди з Польщею. У результаті пізніше частина їх опинилася на проросійських, а згодом про-радянських позиціях. Більшу різноманітність в оцінках проявили політичні еліти Наддніпрянщини. Значна частина тих, хто вважав головним противником Росію (як білу, так і червону), не заперечували проти співпраці з польським сусідом. Подібні настрої переважали серед діячів правочентристських партій, соціалістів-федералістів та соціалістів-самостійників. Прихильником примирення з Польщею був також С.Петлюра. Після поразок УНР восени 1919 р. концепція українсько-польського союзу, потрактована як тактична необхідність, почала переважати й остаточно здобула ширшу підтримку. Її наслідком стало підписання 21–22 квітня 1920 р. союзнницького договору, а ціною – відмова від Східної Галичини та частини Волині. Цей акт, як і раніше оголошена декларація від 2 грудня 1919 р., спричинив поляризацію української політичної сцени, зокрема галицько-наддніпрянський розбрат. Влада УНР не мала, однак, іншого виходу, як співпраця з Польщею, що в умовах 1920 р. було єдиним реальним шансом на відновлення національної державності.

Ключові слова: польсько-українські відносини, Варшавський договір 1920 р., Петлюра, Лівіцький, Пілсудський.

В момент проголошення України незалежною державою питання взаємин із Польщею не перебувало у центрі уваги українських еліт, оскільки прообраз західної сусідки лише вимальовувався. Певні думки викликала лише проблема майбутнього Підляшшя й Холмщини та подальшого врегулювання статусу Східної Галичини. Брестський мирний договір відніс Підляшшя та Холмщину до складу УНР, а Східна Галичина мала стати автономним краєм, що розцінювалося як успіх української дипломатії. Проте зобов'язання, які тоді взяла на себе Австро-Угорщина в питанні цієї території, пізніше дотримано не було. Не останнім чином це пов'язувалося з польсько-українськими суперечностями.

Уряд Української Держави почав розглядати Польщу як самостійний політичний фактор восени 1918 р., щойно шальки терезів у Першій світовій війні остаточно

* Переклад із польської мови – Геннадій Корольов (Київ)

Доповнена, виправлена й актуалізована версія доповіді, виголошеної на одному з перших засідань українсько-польської комісії з вивчення проблем 1917–1921 рр. та опублікованої українською мовою минулого року (див.: Праці Українсько-Польської комісії дослідження взаємин 1917–1921 рр. – Т.1. – К., 2019. – С.23–48). Висвітлені у статті питання автор також розглядав в інших своїх студиях (див.: *Bruski J.J. Petlurowcy: Centrum Państwowo Ukrainiejskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919–1924.* – Kraków, 2000; *Idem.* «Między Polską a Moskwą wybór jasny...»? Ukraińskie elity polityczne wobec koncepcji sojuszu z Rzeczpospolitą, 1918–1920 // *Przegląd Wschodni.* – 2003. – Т.VIII, z.3(31). – S.631–645).

схилилися на користь Антанти і стала очевидною близька поразка Німеччини та її союзників. Саме тоді розпочалися перші дипломатичні контакти, які показали, що гетьман П.Скоропадський не бажає втягуватися в конфлікт із Польщею через Галичину¹.

Ці контакти втратили сенс і не мали продовження у зв'язку з переможним антигетьманським повстанням, коли Директорія оголосила відновлення Української Народної Республіки. У Варшаві позитивно поставилися до цієї зміни. Натомість украї негативну оцінку отримала федеративна грамота, проголошена П.Скоропадським 14 листопада 1918 р. Польський експерт з українських питань Р.Кноль у своїй записці з цього приводу зазначав, що гетьманська влада «остаточно перестала бути урядом українського народу», ставши «клікою царських слуг і русифікаторів, дії яких повністю суперечать інтересам Польщі»². Водночас і в Польщі відбулися докорінні зміни. Після краху Центральних держав до влади прийшли політичні кола, згуртовані навколо тимчасового начальника держави Ю.Пілсудського, які виступали за незалежність України та за встановлення союзу з наддніпрянським сусідом.

Перші контакти з Директорією виглядали багатообіцяючими. У січні 1919 р. до Варшави прибула українська дипломатична місія, котра заявила про намір створення постійного представництва при польському уряді. Однак невдовзі взаємини зайшли у глухий кут. Командир січових стрільців Є.Коновалець, наділений широкими впливами в уряді УНР, негативно ставився до порозуміння з Польщею й заблокував приїзд наступних місій³. Над відносинами між Варшавою та Києвом фатально тяжів польсько-український збройний конфлікт на Східній Галичині. УНР автоматично стала його учасником у січні 1919 р., після Акту злуки із Західноукраїнською Народною Республікою. Від того часу наддніпрянці підтримували співвітчизників із-за Збруча в їхній боротьбі, відправляючи, хоч і обмежено, військові частини, постачаючи зброю та боєприпаси. У меншій мірі вплинули на польсько-українські відносини сутички на Західній Волині.

Галичани рішуче виступали проти компромісу з поляками, однак правлячі кола УНР вагалися. Війна з Польщею розпорошувала українські сили, які були необхідні в боротьбі з найбільш небезпечним ворогом – більшовиками. Український міністр закордонних справ К.Мацієвич 22 лютого 1919 р. під час зустрічі з польським посланником Б.Кутиловським висловив упевненість, що «договір, хоча б тимчасовий, із Польщею» та порозуміння з Антантою становлять два найважливіших завдання української політики⁴. У результаті перемовин із Б.Кутиловським до Варшави вирушив представник МЗС УНР Б.Курдиновський⁵.

¹ Докл.: *Kolasiński M. Stosunki dyplomatyczne Państwa Ukraińskiego (Ukraina Naddnieprzańska) z Polską w 1918 roku* // *Polski Przegląd Dyplomatyczny*. – 2008. – №5(45). – S.111–159.

² Див. звіт Р.Кноля від 19 листопада 1918 р.: *Deruga A. Nieznane dokumenty do dziejów polityki wschodniej Polski 1918–1919* // *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Studia i materiały*. – Т.6. – Warszawa, 1970. – S.233.

³ *Deruga A. Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*. – Warszawa, 1969. – S.233–236; *Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–20* // *Zeszyty Historyczne*. – Z.12. – Paryż, 1967. – S.7; *Срібняк І. Симон Петлюра – на чолі держави та війська: До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 рр.* // *Симон Петлюра та українська національна революція: Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України / Упор. та передм. В.Михальчука*. – К., 1995. – С.141–142; *Pisuliński J. Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*. – Wrocław, 2004. – S.97–101.

⁴ Звіт Б.Кутиловського від 20 лютого – 3 березня 1919 р. див.: *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*. – Т.2. – Warszawa, 1963. – S.129–130.

⁵ Докл.: *Legieć J. Misja Borysa Kurdynowskiego w Warszawie (kwiecień – sierpień 1919 r.)* // *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*. – R.33. – Warszawa, 1998. – S.53–62. Див. також: *Лисевич І. Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р.* // *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa* / Red. Z.Karpus, W.Rezmer, E.Wiszka. – Toruń, 1997. – S.81–84; *Bruski J.J. Petlurowcy...* – S.104–110; *Pisuliński J. Nie tylko Petlura...* – S.124–140.

Тодішній керівник української дипломатії належав до правочентристської партії соціалістів-федералістів, не надто чисельної, але впливової, адже в її лавах перебували відомі громадські діячі та інтелектуали. Саме у цьому середовищі було найбільше прихильників порозуміння з Польщею. Невипадково, мабуть, есеф В.Прокопович очолив першу українську місію, відправлену до Варшави на початку 1919 р., а інші члени партії – О.Карпинський, П.Стебницький – згадувались як імовірні представники УНР у Речіпосполитій.

Головним прибічником примирення з Польщею незабаром став і головний отаман Армії УНР С.Петлюра. Спочатку він виходив із суто воєнних міркувань, твердо оцінюючи шанси одночасної боротьби з поляками та червоними. Наприкінці лютого 1919 р. С.Петлюра взяв участь у переговорах у Ходорові з посередницькою місією Антанти. Тоді він безуспішно намагався переконати делегацію уряду Західної Облaсті УНР укласти перемир'я з поляками – на умовах, запропонованих представниками союзників. Це означало необхідність важкого територіального компромісу з Польщею, але, з іншого боку, відкрило б перед українською владою шлях до міжнародного визнання та дозволило перекинути значні сили на антибільшовицький фронт⁶.

У другій половині травня 1919 р. з ініціативи С.Петлюри розпочалися польсько-українські військові переговори, які велися з різною інтенсивністю впродовж наступних кількох місяців. Метою головного отамана було припинення бойових дій, а потім укладення союзу з Польщею. Обґрунтовуючи його необхідність, він звертав увагу на катастрофічні наслідки польсько-українських конфліктів у минулому. У листі до Ю.Пілсудського від 9 серпня 1919 р. писав: «Колись, у далекій давнині, не раз ворогували проміж себе польський та український народи і, маючи спільних ворогів, роз'єднано виступали проти них. І цей розбрат спричинився до тимчасового занепаду Польської та Української держав»⁷. У цьому посланні С.Петлюра запропонував координувати дії проти більшовиків, які влітку 1919 р. становили найсерйознішу загрозу для обох сторін. Польсько-український альянс мав бути спрямований проти будь-яких спроб відновити імперську Росію – чи то у червоній, чи то в білій іпостасі. 31 березня 1920 р. в листі до міністра військових справ УНР В.Сальського С.Петлюра наголошував:

«Ми – Польща і Україна – повинні досягти цього порозуміння, щоб перед Москвою устояти. Посилання на історію польсько-українських непорозумінь в минулому для реального політика не є аргумент. Нові відносини вимагають і з боку польського корективів до минулої політики і життєвий інтерес Польщі примушує її мати самостійну Україну. Ті українські діячі, що штовхають нас в обійми російської федерації – є люди без перспективи державної»⁸.

⁶ Див.: *Kozłowski M.* Między Sanem a Zbruczem: Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. – Kraków, 1990. – S.243–248; *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Л., 1998. – С.265–270; *Klimecki M.* Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919. – Warszawa, 2000. – S.173–177.

⁷ *Ukraine and Poland in Documents 1918–1922 / Ed. T.Hunczak.* – Part 1. – New York; Paris; Sydney; Toronto, 1983. – P.237.

⁸ Див.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.1. – Нью-Йорк, 1956. – С.263. Дальші події мали поглибити переконання головного отамана у тривалості українсько-російського антагонізму. Зокрема в листі до начальника Генерального штабу Армії УНР від 30 грудня 1921 р. він писав, що визвольна боротьба «повинна провадитись проти [...] Москви, якою б вона не була – більшовицькою, конституційно-царською чи абсолютично-монархічною [...]». Оця вимога логічно випливає з усієї історії україно-московських стосунків, висновки та наука котрих говорять нам, що Москва є і залишається навіки нашим історичним, непримирним ворогом» (див.: Там само. – Т.3 / Упор. В.Сергійчук. – К., 1999. – С.527).

Діаметрально протилежну позицію займав інший відомий український діяч, видатний мислитель, пізніше ідеолог гетьманського руху В.Липинський, який у 1919 р. був послом УНР в Австрії. Він стверджував, що Україна стоїть перед необхідністю пошуку союзу з одним зі своїх історичних ворогів. У листі до міністра закордонних справ В.Темницького від 27 травня 1919 р., порівнюючи противників, дійшов висновку:

«Між Польщею й Москвою вибір ясний. Поляки для нас вороги небезпечніші від москалів. Заслаба польська нація і завелика українська територія, щоби поляки могли нас всіх до себе приборати, щоби ми мали при них збирати свої землі і з польською державою “унію робити”. Та й поляки на се не підуть. Їм потрібні тільки наші західні землі, досить сполонізовані вже, щоби при помочі власного державного апарату їх цілком зробити польськими. [...] Для того ані одного кавалка землі під Польщею, ні іншими сусідніми державами від заходу, ми не сміємо лишити».

Єдиним виходом із цієї ситуації, на думку В.Липинського, був антипольський союз і федерація України з Росією⁹.

Призначений у першій декаді квітня 1919 р. соціалістичний кабінет Б.Мартоса не мав широкої концепції налагодження відносин із сусідами. Натомість права опозиція виступила зі сміливою ініціативою. Наприкінці квітня того року до Польщі втік лідер невдалого військового перевороту в Рівному отаман В.Оскілко, пов'язаний із партією соціалістів-самостійників. Він мав перемовини з Ю.Пілсудським, якому представив два меморандуми з пропозиціями щодо нормалізації польсько-українських відносин. В.Оскілко й секретар УПСС О.Мацюк запропонували Польщі антибільшовицький військовий союз, що мав стати початком ширшого співробітництва в рамках спілки східноєвропейських держав.

«Союз Польщі з Україною – читаємо у зверненні від 5 червня – [...] потягне [...] й інші народи бувшої Росії, як до центру антимосковського, при тому лояльного до своїх сусідів. [...] Польща, Україна, а за нею Білорусь у силу свого географічного, економічного та культурного становища, Литва, на півдню народи Кавказу і Крим – усе це мусить стати у широкій пасок Балтійсько-Чорноморського союзу, щоби навіки закріпити своє самоіснування й захистити себе від замірів бувшого володаря – Московщини з однієї сторони та Німеччини – з іншої сторони».

В.Оскілко й О.Мацюк розмірковували над подальшою економічною експансією обидвох партнерів у східному напрямку. Польща мала бути «фабрикуючим центром для всього союзу», тоді як Україна – «найбільшим постачаючим центром»¹⁰.

Власну багатогранну концепцію співпраці лідери УПСС протиставляли обмеженим політичним планам тодішнього українського уряду, нібито психологічно нездатного до співпраці в більш широкому масштабі, у кращому випадку готовому лише «замиритися з Польщею, та до часу підтримувати добросусідські відносини»¹¹. Відповіді Ю.Пілсудського на меморандуми не було. Імовірно, він уважав недоцільним мати справу з аутсайдерами української політичної сцени, навіть якщо їхні пропозиції пішли далі, аніж умови, запропоновані урядом УНР.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.65. – Арк.16–18.

¹⁰ Ukraine and Poland in Documents... – Part 1. – P.124–127, 158–165.

¹¹ Ibid. – P.163–165.

Улітку 1919 р. наддніпрянські політики лівого спектра також почали схилитися до компромісу з Польщею. Це було зумовлено перш за все остаточною поразкою на галицькому фронті. У середині липня уряд диктатора Є.Петрушевича разом зі своїми військами був змушений евакуюватися за р. Збруч. Таким чином територія, підконтрольна українській стороні, скоротилася до Поділля та Волині. Попри те, що об'єднаним частинам УНР і Української галицької армії вдалося здійснити ефективний наступ проти більшовиків, успіхи все ж таки були нетривалими. Така ситуація змушувала уряд УНР до пошуку нових союзників та варіантів військової допомоги. М.Ковалевський, один із лідерів партії соціалістів-революціонерів і міністр земельних справ у кабінеті Б.Мартоса, пізніше згадував: «Для нас було ясным, що в цьому напрямку (угоди з Польщею – Я.Б.) мусить щось статися, бо в скрутних обставинах того часу ми не були в стані тримати два фронти, на заході і сході. Тим часом у певних пунктах відносно російського питання погляди наші наближалися до ставлення поляків»¹².

Подібні настрої переважали серед членів українського дипломатичного корпусу. Це підтвердила конференція послів і голів закордонних місій УНР, яка відбулася в першій половині серпня 1919 р. в Карлсбаді. Дискусія була жвавою та виявила розбіжності в поглядах, проте учасники заходу були одностайними, що катастрофічна ситуація «українського питання» вимагає фундаментальної зміни як внутрішньої, так і зовнішньої політики молодій республіці¹³. Тоді ж було обговорено перспективи зближення з сусідніми країнами – Польщею та Румунією. У резюме дискусії, підготовленому послом УНР у Празі М.Славинським, ішлося: «За всяку ціну – чи то силою, чи іншим способом – мусимо укласти з ними мир, щоби можна було у такий спосіб позбутися найголовнішого ворога, російського більшовизму». Учасники зустрічі погоджувалися з необхідністю йти на поступки, додаючи, «те, що [...] втратимо зараз, можна у свій час повернути»¹⁴.

Незабаром новий курс наддніпрянської політики почав матеріалізуватися. Підстави для порозуміння з Польщею було підготовлено шляхом переговорів, переважно військового характеру, проведених раніше під патронатом головного отамана. Черговими етапами зближення стали серпнева місія П.Пилипчука у Варшаві, перемовини в Дембліні, завершені підписанням польсько-українського перемир'я від 1 вересня, та, нарешті, торговельні переговори на рубежі вересня й жовтня¹⁵. Украй важливе значення мало направлення до Польщі наприкінці вересня 1919 р. авторитетної дипломатичної місії на чолі з новим міністром закордонних справ УНР А.Лівицьким. Поряд із С.Петлюрою цей діяч – умілий дипломат і переговорник – став головним архітектором польсько-українського порозуміння. Він звертав увагу на подібні аспекти, що й головний отаман. У листі до посла УНР у Бухаресті К.Мацієвича від 22 лютого 1920 р. він писав:

«Ніколи Росія того чи іншого кольору добровільно не згодиться на відокремлення України. Тільки наша внутрішня сила і міжнародна ситуація можуть примусити той чи інший уряд Росії піти на порозуміння з нами. Хоч би ми в нашій “лівизні” дійшли до абсурду, більшовики не

¹² Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960. – С.578.

¹³ Польський переклад протоколів засідань 6–14 серпня 1919 р. див.: Ukraine and Poland in Documents... – Part 1. – P.245–320.

¹⁴ Ibid. – P.320.

¹⁵ Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej... – S.8–11; Galuba R. Pertraktacje polityczno-wojskowe między Polską a Ukraińską Republiką Ludową (lipiec – sierpień 1919 roku) // Mars. – T.2. – Warszawa; Londyn, 1994. – S.53–68; Bruski J.J. Petlurowcy... – S.112–117; Pisuliński J. Nie tylko Petlura... – S.151–169.

визнають нас, доки ми їх не примусимо до того. Зараз вони охоче ведуть переговори з “білогвардійською” Фінляндією і буржуазними Естонією, Латвією, Литвою і Польщею, а з нашим соціалістичним урядом не бажають говорити, і через те не можна мріяти про мир, а лише про боротьбу до побідного кінця. І в цій боротьбі нашими союзниками можуть бути лише ті народи, які теж прагнуть відірватися од Росії. А такими суть Польща, Румунія (через Бессарабію), Прибалтика, Кавказ»¹⁶.

Як відомо, адресат цього листа – К.Мацієвич – був одним із найбільших прихильників пропольської орієнтації серед українських дипломатів. Він сприймав союз із Польщею як необхідну умову для появи України на міжнародній арені, її визнання іншими західними сусідами, насамперед Румунією, а потім державами Антанти¹⁷. Подібну позицію займали також український посол у Берні М.Василько та граф М.Тишкевич – представник УНР при Святому Престолі, а пізніше голова української делегації в Парижі.

Тенденції щодо компромісу з Польщею в політиці УНР галичани сприймали зі значною стурбованістю. Наприкінці серпня 1919 р. у віденській газеті «Український прапор» зазначалося:

«Ми знаємо безмежно слабу сторону наддніпрянців, що вони, не знаючі цілковито поляків, їх мови, історії і метод безпощадного поборювання і систематичного винищування українського народу на його західних областях, взагалі будучи під тім оглядом без потрібного досвіду, вважають поляків за менше небезпечних від москалів і за свого роду своїх природних союзників в боротьбі з москалями. Наші земляки знад Дніпра забувають притім, скільки терпів і терпить нині наш народ під польським пануванням, скільки землі між Віслоком і Сяном, між Ве-пром і Бугом поляки нам сколонізували і спольщили, а які безмежні простори земель на схід від Дніпра здобув наш народ протягом двадцятого століття»¹⁸.

Останні слова були обумовлені переконанням автора про більшу силу й життєвість українського елемента, ніж російського. Підтекст містив пропозицію домовитися з менш небезпечним противником, тобто з Росією.

Проросійська орієнтація тоді з'явилася у середовищах, близьких до галицького уряду. Значний резонанс мала поява на шпальтах «Українського прапора» статті колишнього прем'єр-міністра ЗУНР К.Левицького, надрукованої пізніше також у кам'янець-подільській газеті «Стрілець». У тексті під назвою «Куди дороги?» автор запропонував союз із Добровольчою армією генерала А.Денікіна, а в довгостроковій перспективі – українсько-російську конфедерацію¹⁹.

Стосовно зближення з білогвардійцями вже закулісно діяв галицький делегат на мирній конференції в Парижі В.Панейко. Наприкінці серпня 1919 р. він надіслав листа Є.Петрушевичу, котрий тоді перебував у Кам'янці-Подільському. В.Панейко писав, нібито цитуючи слова чиновника французького міністерства закордонних справ:

¹⁶ Архів Української Народної Республіки: Міністерство закордонних справ: Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921) / Упор. В.Кавунник. – К., 2016. – С.569.

¹⁷ Див. лист К.Мацієвича до М.Василька від 2 грудня 1919 р.: Там само. – С.536–538.

¹⁸ Українська місія в Варшаві // Український прапор (Відень). – 1919. – 27 серпня. – Ч.5. – С.1.

¹⁹ Там само. – 23 серпня. – Ч.4. – С.4. Повний текст статті також див.: Доценко О. Літопись української революції: Матеріяли і документи до історії української революції. – Т.2, кн.4. – К.; Л., 1923. – С.89–92.

«Ви об'єднуєтесь із другорядними державами, як Польща і Румунія, ви платите їм регіонами, такими, як Галичина, Холмщина, Волинь, Бессарабія, а тим часом, входячи до складу російської федерації, можете зберегти їх. Я вважаю, що пропольська орієнтація не має сенсу. У кращому випадку її ефектом буде невелика Правобережна Україна – без Галичини, Холмщини, Західної Волині та Буковини, приречена жити на милість Польщі й бути об'єктом вічної ненависті з боку Росії. Остання буде змушена, після втрати України, порозумітися з Німеччиною, і Україна опиниться в антинімецькій та антиросійській обстановці».

В. Панейко стверджував, що єдиний раціональний вихід у цій ситуації – це «створити з російськими частинами велику російську федерацію, де будуть згруповані всі українські землі, у тому числі й Галичина. Така федерація створила б ситуацію для українців у міжнародній політиці, яку мала Угорщина в Австро-Угорщині»²⁰.

В оточенні Є. Петрушевича з'явилися поодинокі голоси, що розглядали як можливий варіант угоду з поляками. Таку можливість брав до уваги О. Назарук, котрий був, до речі, доволі антипольські налаштованим. Однак диктатор відхилив заздалегідь цю пропозицію, побоюючись реакції галицької громадськості²¹. У результаті проросійський напрям почав розглядатися як пріоритетний. Це призвело до того, що в листопаді 1919 р. відбувся остаточний розпад галицько-наддніпряньського фронту та налагоджено співпрацю УГА з А. Денікіним.

Розрив із галичанами значно погіршив воєнну ситуацію Директорії, але, з іншого боку, зробив можливим прискорення переговорів із Польщею. С. Петлюра глибоко шкодував, що їх не було вчасно завершено. «Полагодження наших стосунків з Польщею – писав він до А. Лівичького 11 листопада 1919 р. – могло би нас врятувати – дати нам базу деяку, зносини зі світом і перспективи. Дуже жалко, що ми цих переговорів не почали раніш»²². Затягування переговорів із поляками було одним із закидів, що їх висувала головному отаманові права опозиція. У відкритому листі до С. Петлюри від 26 листопада 1919 р., що був підписаний представниками народно-республіканської партії, а також партій самостійників-соціалістів і хліборобів-демократів, зазначалося: «Основна риса закордонної політики – Вашої і Вашого правительства – робити те, що необхідно було робити, але робити запізно»²³.

У час, коли було написано ці слова, УНР опинилася на краю прірви. Наприкінці листопада 1919 р. підрозділи Директорії, послаблені через епідемію тифу, контролювали лише невеличку частину власної території. Намагаючись не допустити остаточної ліквідації української державності більшовиками, керівництво УНР вирішило, аби польські війська ввійшли на ці землі. У грудні 1919 р. сам головний отаман опинився де-факто в еміграції у Варшаві.

У такій ситуації переговорна позиція українців значно ослабла. За обіцянку підтримки від Польщі уряд УНР був змушений зректися прав на Східну Галичину й Західну Волинь, а також погодитися на спеціальне врегулювання статусу польської власності в Україні. Згадані позиції окреслювалися в односторонній декларації від 2 грудня 1919 р., виданій місією А. Лівичького²⁴.

²⁰ Цит. за: *Zaks Z.* Galicja Wschodnia w polityce Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i Ukraińskiej Republiki Ludowej w drugiej połowie 1919 r. // *Naród i państwo: Prace ofiarowane Henrykowi Jabłońskiemu w 60 rocznicę urodzin.* – Warszawa, 1969. – S.397.

²¹ *Назарук О.* Рік на Великій Україні: Конспект споминок з української революції. – Відень, 1920. – С.175–176.

²² Див.: *Симон Петлюра.* Статті, листи, документи. – Т.3. – С.140.

²³ Цит. за: *Доценко О.* Літопись української революції... – Т.2, кн.5. – К.; Л., 1924. – С.87.

²⁴ Докл. див.: *Лісевич І.* Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. – С.85–87; *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura... – S.169–188; *Матвієнко В.* Сторінки діяльності української дипломатичної місії у Варшаві

Цей документ, хоч і з деякими застереженнями, був прийнятий українським урядом та більшістю наддніпрянських політиків, що перебували тоді в Польщі або на теренах, контрольованих поляками. Засади декларації підтримали також член Директорії професор Ф.Швець і група провідних есерівських діячів, з якими мав перемовини А.Лівицький у Тернополі²⁵. Оголошенню декларації передувала також гаряча дискусія за участі членів місії УНР у Варшаві та представників місцевої української громади. Значна більшість учасників наради, що репрезентували широкий спектр організацій і партій, погодилася на прийняття змісту документа, визнаючи, що порозуміння з Польщею – це останній шанс на відновлення державності²⁶. Поступкам польській стороні не було надано вирішального значення. «Наслідки договору – стверджував С.Шемет із партії хліборобів-демократів – залежать цілком від сили, яку ми будемо мати в будучому, і ще й гірші умови ми могли би підписати, аби в будучині мати силу. [...] Більшовики в Берестю підписали найтяжчі умови і досягнули мир, який дав їм можливість зібрати сили і обернути Берестейський договір в шматок паперу»²⁷. Зі схожих позицій, передбачаючи можливість ревізії умов декларації в майбутньому, висловлювалася учасниця наради знана громадська діячка, пов'язана з партією соціалістів-федералістів, С.Русова²⁸. Більшість тих, хто взяв участь у дискусії, указували на те, що долю Східної Галичини – найбільш контроверсійний пункт документа – уже вирішено державами Антанти, котрі в рішенні від 20 листопада 1919 р. визнали польський 25-річний мандат на управління цим краєм. Проти суті декларації виступили галичани, що репрезентували ЗО УНР в місії А.Лівицького. На знак протесту її члени С.Витвицький, А.Горбачевський і М.Новоковський вийшли зі складу місії²⁹. Їх підтримав також наддніпрянець есер П.Мшанецький, який подав у відставку.

Значно поважнішу критику зустріла декларація від 2 грудня 1919 р. в українських емігрантських середовищах поза Польщею. Документ викликав обурення серед галичан, але спричинився також до активізації наддніпрянських груп, що залишалися у прихованій опозиції до уряду УНР. Поступки «буржуазній» Польщі викликали обурення українських соціалістів, у першу чергу есерів, котрі групувалися навколо Закордонної делегації УПСР на чолі з М.Грушевським. «Підла зрада!», – писав у своїм щоденнику про грудневу декларацію М.Шаповал, тоді ще зв'язаний із віденською групою³⁰. Перемовини з Польщею спричинили перехід есерів на радянофільські позиції. У лютому 1920 р. партійна конференція, скликана М.Грушевським, звернулася з відозвою, в якій наголошувалося, щоб УНР якнайшвидше уклала військову угоду й торговельний договір із радянською Росією та з її допомогою «вернула собі відірвані українські землі і закріпила своє політичне і державне існування». Усі домовленості, договори, укладені з Польщею, визнано як безправні та недійсні. Подібну позицію зайняла Загранична

(жовтень 1919 р. – квітень 1920 р.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип.10, ч.2. – К., 2004. – С.502–507.

²⁵ Справоздання А.Лівицького для прем'єра І.Мазепи від 3 грудня 1919 р.: Архів Української Народної Республіки: Міністерство закордонних справ... – С.561.

²⁶ Протокол наради від 2 грудня 1919 р.: *Доценко О.* Літопис української революції... – Т.2, кн.5. – С.55–64.

²⁷ Там само. – С.56–57.

²⁸ «Ніякий кращий договір для нас зараз неможливий, одже які б тяжкі умови нам не прийшлося б підписати, ми мусимо то зробити. Зрештою, такі чи інші наслідки договорів завжди залежать від взаємовідносин реальних сил. Від нас самих, від нашої національно-державної праці залежить зробити в будучому ці умови найлегшими» (див.: Там само. – С.56).

²⁹ Текст протесту галичан від 1 грудня 1919 р. до голови дипломатичної місії УНР у Варшаві: *Доценко О.* Літопис української революції... – Т.2, кн.5. – С.70.

³⁰ Запис від 15 січня 1920 р.: *Шаповал М.* Щоденник. – Ч.1 / Упор. С.Зеркаль. – Нью-Йорк, 1958. – С.42.

група Української комуністичної партії, очолювана колишнім головою Директорії В.Винниченком³¹.

Цікаво, що груднева 1919 р. декларація стала імпульсом, котрий вплинув на перехід на прорадянські позиції також частини українських діячів правого спрямування. Симптоматичним було ставлення А.Жука, одного з довоєнних лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії, пізніше провідного діяча Союзу визволення України та дипломата періоду гетьманату й УНР, від кінця 1919 р. пов'язаного з консервативною Українською народною партією. 1 лютого 1920 р. цей давній друг і соратник С.Петлюри написав йому емоційного листа, в якому засуджував декларацію місії А.Лівицького: «Акт з 2 грудня – се страшна пляма на Вашій – будь-що-будь – чистій постаті». Зазначений документ він розцінював як величезний політичний злочин, гірший, аніж федеративна грамота гетьмана: «Скоропадський федерував державу в тодішніх межах [...], а Ви, стративши ту державу, віддали ворогам нашим ту її частину, яка в межічасі злучилася з головним пнем, і зробили се понад головами самих заінтересованих, в тайні від них. Яке Ви мали на се право?». Далі адресант різко резюмував останній період правління Директорії: «Поляки за вашою згодою усадовляються на Правобережній Україні, а Ви, Симоне, з Лівицьким увіходите в історію як марнотравець, який – очевидно не зі злої волі, тільки з нерозважності й безпорадності, в тяжких, що правда, обставинах, – змарнував все, що мав, і опинився під курателею найбільших, найстрашніших наших ворогів у... Варшаві». Наприкінці свого листа А.Жук пропонував переорієнтацію української політики на союз із червоною Росією.

«Отже лишається, – стверджував він, – ще пробувати збирання земель з більшовиками, а в крайнім разі хоч забезпечення якоїсь суми державних прав для України без західних земель (коли більшовики не захотять із-за Галичини і Холмщини воювати з поляками) – наразі в советській Росії. [...] коли ми [...] трохи зорганізуємось і скріпимось, то тій державності, яку нам признають більшовики, надамо такий зміст, на який нас стане. Як будемо мати сили і потрібно буде, то й суверенність можемо привернути, але хай се буде держава, а не ублюдок, який Ви хочете з поляками і ромунами будувати».

А.Жук закликав С.Петлюру до відставки та передачі влади першому голові Директорії В.Винниченкові, котрий, мовляв, зможе порозумітися з більшовиками³².

Треба зазначити, що позиція українських діячів та угруповань, що підтримували уряд УНР, також була сповнена внутрішніх суперечностей. Це можна сказати особливо про лідерів УСДРП, які не хотіли, мабуть, зрозуміти, що істотною частиною союзу з Польщею має бути військова співпраця проти більшовиків. Польсько-український альянс втрачав сенс, якби Річпосполита відмовилася від збройної інтервенції в Україні. Соціал-демократи, однак, рішуче виступали проти воєнного походу Польщі. Вони допускали лише польську підтримку зброєю, амуніцією та ліками³³. Це, своєю чергою, вплинуло на позицію уряду УНР. Ті його члени, котрі у

³¹ Кутілова Л. Діяльність Михайла Грушевського у перші роки еміграції // Українська діаспора. – 1994. – Ч.5. – С.124–126; Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С.102–104.

³² Цит. за: В.Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії / Гол. ред. Я.Пеленський. – Архів. – Т.1. – Листування. – Т.1 (А–Ж) / Ред. Р.Залуцький, Х.Пеленська. К.; Філадельфія, 2003. – С.835–843. Див. також: Осташко Т. А.Жук в добі національно-визвольних змагань // Молода нація. – 2002. – №3(24). – С.46–57.

³³ Див. заяву М.Сремєєва під час наради в офісі дипломатичної місії у Варшаві 2 грудня 1919 р.: Доценко О. Літопись української революції... – Т.2, кн.5. – К.; Л., 1924. – С.63. Аналогічну позицію зайняв ЦК Української

січні 1920 р. перебували у Варшаві, визнали, «що посування польських військ на Україну являється небажаним і шкودливим», та рекомендували, «аби місія в Польщі доклала всіх старань до того, щоб застерегти поляків від офензивив на Україну»³⁴.

Двозначна позиція наддніпрянців дратувала К.Мацієвича, який у лютому 1920 р. різко зазначав, що «наші відношення до поляків приймають якийсь небажаний характер. Нема справжньої лінії і справжнього порозуміння. Починається щось таке, що скидається на відношення до німців. Самі закликали, самі просили допомоги, а тепер починаємо бути незадоволеними»³⁵. У той час К.Мацієвич переконував варшавський осередок УНР і С.Петлюру, що подальша діяльність української дипломатії на стратегічному терені Румунії не буде можливою, якщо не вдасться досягти нормалізації українсько-польських відносин. Його зауваження головний отаман переказав прем'єрові УНР І.Мазепі. У листі від 15 березня 1920 р. С.Петлюра висловив переконання, що «між Румунією та Польщею є союз, згідно з яким ні одна із сторін не може сказати рішучого слова в нашій справі без взаємного порозуміння». Також укотре підкреслював: «В кожному разі без того чи іншого порозуміння з Польщею ми не можемо одновити нашої державної праці». Головний отаман звернув увагу на ще один істотний аспект справи, котрий змушував якнайшвидше завершити перемовини з поляками. Ішлося про торгівельні зносини з Європою:

«Без товарообміну ми не можемо армії сформувати, ні життя державного відновити. До моря нашого, як дороги до зносин, ми не можемо добратися зараз і закріпити за собою. Залишається Румунія і Польща. В Румунії транспорт дуже складний. І Мацієвич попереджає, щоб я не мав ілюзій на неї, як на матеріальну і амуніційну базу. [...] Залишається Польща, як чи не ширше вікно до Європи в смислі транспорту і зносин»³⁶.

Незважаючи на всі перешкоди, зближення між Польщею й УНР усе ж таки прогресувало. Велике значення мало формування нових українських військових частин за допомогою поляків. У другій половині квітня 1920 р. закінчилися складні політичні переговори, унаслідок чого було підписано договір, знаний як пакт Пілсудського – Петлюри. Річпосполита офіційно визнала уряд УНР, натомість українська сторона погодилася з належністю до Польщі Східної Галичини та західної частини Волині. Окремо було підписано військову конвенцію, де окреслювалися підстави українсько-польської мілітарної співпраці, що передбачала спільний наступ проти більшовиків³⁷.

Поза сумнівом, підписання союзу з Польщею було особистою перемогою А.Лівицького. Його зусилля високо оцінив С.Петлюра, висловивши 21 травня

соціал-демократичної робітничої партії під час наради в Кам'янці Подільському 29 січня 1920 р. (див: *Мазепа І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921.* – К., 2003. – С.343–349).

³⁴ Протокол засідання членів уряду УНР у Варшаві від 12 січня 1920 р.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.3. – С.175.

³⁵ Лист К.Мацієвича до посла УНР у Відні Г.Сидоренка від 25 лютого 1920 р.: Архів Української Народної Республіки: Міністерство закордонних справ... – С.545.

³⁶ Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.4 / Упор. В.Сергійчук. – К., 2006. – С.374–380.

³⁷ Про останній етап перемовин і підписання документів від 21–22 та 24 квітня 1920 р. див.: *Wandycz P. Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej...* – S.15–18; *Варгатюк С.* Варшавські переговори дипломатичної місії Директорії УНР 1920 р. // *Нова політика.* – 1996. – №2. – С.53–56; *Лісевич І.* Політичні аспекти українсько-польського союзу 1920 р. – С.90–92; *Bruski J.J.* Petlurowcy... – S.133–140; *Pisuliński J.* Nie tylko Petlura... – S.210–226; *Матвієнко В.* Сторінки діяльності української дипломатичної місії у Варшаві... – С.508–512; *Михайлова О.* Польсько-український переговорний процес та підписання Варшавського договору (березень – квітень 1920 р.) // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика.* – Вип.9. – К., 2005. – С.154–175.

1920 р. подяку. У своєму листі він підкреслював характерні для А.Лівицького «такт, витриманість та глибоку віру в державно-творчі сили нашого народу», водночас різко оцінюючи «те зневір'я та слабодухість, які запанували було серед деяких несталих кругів громадянства як на самій Україні, так і за кордоном». С.Петлюра не мав сумнівів, «що досягнені нашою місією в Польщі здобутки будуть вписані в історію як сторінка нової ери нашого справді реального державного життя»³⁸.

Сам А.Лівицький рішуче захищав досягнуте порозуміння з Польщею, хоча був свідомий усіх його негативних аспектів. У листі до графа М.Тишкевича від 27 квітня 1920 р. він писав:

«Взагалі кажучи, доведення до бажаного кінця наших переговорів є великою перемогою польської демократії над польською реакцією. В той час, як польські реакційні кола бажали мира з совітською Росією і поділу України між Польщею і Росією, демократія польська на чолі з п[аном] Piłsudski'm уперто і послідовно прагнула порозуміння польських і українських народів як рівних з рівними. А в негативних рисах договору винна не демократія польська, а впливи польських імперіалістів, з якими не міг не числитись п[ан] Piłsudski. [...] Хай судить нас історія. Ми з радістю прийемо вирок, навіть жорстокий вирок, аби він був винесений вільним українським народом в незалежній Українській Державі»³⁹.

Якщо говорити про головного отамана, то на відміну від багатьох своїх соратників, він трактував підписаний із Польщею союз як елемент довготривалої стратегії української політики. Найвиразніше її основи представив у листі до генерала А.Вовка від 30 грудня 1921 р..

«Коли я в квітні 1920 р. робив умову з поляками, то мав на увазі визначним політичним актом розпочати уперту боротьбу серед нашого громадянства з його нахилами та тенденціями політичних порозумінь і договорів з Москвою, яку вважаю за історичного і вічного ворога нашого. За це, як Ви знаєте, обливаюсь помями і різними інсинуаціями. Ви могли так само бачити, що великого клопоту з цього я собі не завдаю, бо знаю, що роблю і що відповідає інтересам України як самостійної держави»⁴⁰.

На переконання головного отамана, ці інтереси вимагали тимчасової передачі на користь Польщі західних етнографічних територій, щоб потім із допомогою західного сусіда збудувати сильну та консолідовану державність над Дніпром. «Я ніколи не був максималістом в територіальних питаннях – зазначав С.Петлюра – бо вважаю таку позицію ілюзорною і, при даному відношенню внутрішніх сил на Україні, просто злочинною».

Усе це зовсім не означало остаточної відмови від втрачених на той момент земель. Головний отаман покликався на приклади Румунії, Італії та Сербії, які поступово розширювали свої території до етнічних кордонів⁴¹. Він був також переконаний, що Річпосполита неспроможна успішно колонізувати східні області. «З історії ми знаємо, – переконував він міністра військових справ УНР, – що

³⁸ Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.3. – С.208–209.

³⁹ Див.: Архів Української Народної Республіки: Міністерство закордонних справ... – С.586–587.

⁴⁰ Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.3. – С.532.

⁴¹ Див., напр., лист С.Петлюри до посла УНР у Берні М.Василька [3 листопада 1920 р.]: Архів Українського католицького університету у Римі. – Архів уряду ЗУНР. – Спр.299/С. – Арк.6. Фрагменти опубл.: *Лотоцький О. Симон Петлюра.* – [Варшава, 1936]. – С.17.

поляки – кепські колонізатори і їхня експансія на схід, себто до Дніпра, на протязі цілих віків нічого не дала. Так само не дадуть певних наслідків і змагання їхні зробити своєю Волинь чи Полісся»⁴².

Погляди С.Петлюри та його оптимізм поділяла не вся українська громадськість, навіть та її частина, що підтримувала уряд УНР. Проти договору з Польщею, підписаному нібито всупереч директивам уряду, найгостріше виступив міністр народного господарства М.Шадлун, який демонстративно подав у відставку⁴³. Двоюку позицію займав його партійний колега та лідер УСДРП І.Мазепа, котрий хоча й залишився на посаді прем'єр-міністра, проте дезавував порозуміння з Польщею. У своїх спогадах він пізніше доводив, що підписання договору стало самовільним актом А.Лівицького. Колишній посадовець, зокрема, неправдиво стверджував, що голова дипломатичної місії у Варшаві не інформував його про плани підписання військової конвенції, яка означала згоду на інтервенцію польських військ в Україні⁴⁴. Українські соціал-демократи далі підтримували уряд, але з перспективи часу намагалися представити це рішення як найвищу жертву з їхнього боку. Міністр праці О.Безпалко стверджував кількома роками пізніше: «Ми вступили (до союзу з Польщею – Я.Б.) щоб рятувати здобутки революції від зазіхань польського імперіалізму»⁴⁵. Схожу оцінку давав і сам І.Мазепа, який після багатьох років писав: «Єдине, що в цих умовах, після приходу поляків на Україну, залишалося робити українським соціалістам – це старатися впливати на “союзника” так, щоб він не давав забагато волі своїм апетитам на шкоду України. Це було тим більше потрібне, що деякі інші українські групи [...] від самого початку готові були на найдальші поступки полякам»⁴⁶.

До меншості в лавах УСДРП, яка почасти беззастережно приймала договір із Польщею, належав Л.Чикаленко. Однак С.Петлюрі не вдалося здобути підтримку його батька, ветерана й давнього мецената українського національного руху – Є.Чикаленка. У переддень підписання договору головний отаман запросив його до Варшави, маючи надію, що він підтримає своїм авторитетом урядові наміри. Проте Є.Чикаленко дистанціювався від концепції союзу з Польщею, пророкуючи йому поразку. Він відповів С.Петлюрі, що планована угода

«скінчиться так само нічим, як і договір Виговського, бо є третій контрагент – Москва, яка всіма силами буде стримитись захопити Україну, і, певне, справа української державності скінчиться так само, як і в 17 в., миром Москви з Польщею за наш кошт, тобто поділом України по якомусь новітньому Андрусівському договору. [...] Коли Ви [...] хочете поспробувати, то пробуйте на свій страх і ризик. Ім'я Виговського через таку пробу перейшло в історію з почесною репутацією, хоч та проба не вдалась»⁴⁷.

Критичне ставлення до Варшавського договору мали також представники політичних партій, що перебували в Кам'янця-Подільському. Українська Національна

⁴² Лист С.Петлюри до А.Вовка від 30 грудня 1921 р.: Симон Петлюра. Статті, листи, документи. – Т.3. – С.532.

⁴³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. – С.400.

⁴⁴ Там само. – С.371, 398–405. Навмисні фальсифікації та маніпуляції цитатами, присутні у цьому фрагменті мемуарів І.Мазепа, показала у своїй публікації О.Михайлова (див.: Михайлова О. Листи Андрія Лівицького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 років) // Студії з історії Української революції 1917–1921: На пошану Руслана Яковича Пирого / Гол. редкол. В.Ф.Верстюк. – К., 2011. – С.229–252.

⁴⁵ Протокол конференції УСДРП у Празі від 10 травня 1924 р. див.: Ста

⁴⁶ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. – С.418.

⁴⁷ Запис від 12 травня 1920 р.: Чикаленко Є. Щоденник 1919–1920 / Ред. В.Верстюк, М.Антонович. – К.; Нью-Йорк, 2005. – С.296–297.

Рада схвалила договір, однак так сталося головним чином завдяки дипломатичним талантам А.Лівицького та його закулісним переговорам, а не через спонтанний ентузіазм щодо порозуміння з Польщею. Зрештою документ рішуче відкинула ліва меншість у раді на чолі з колишніми прем'єрами В.Голубовичем (УПСР) і В.Чехівським (ліве крило УСДРП)⁴⁸.

Союз Пiлсудського – Петлюри був до певної мiри несподiванкою для дипломатiв УНР. Варшавський осередок не надавав своєчасно iнформацiю українським представництвам за кордоном i не надiслав їм текст договору. Дезорiєнтованi такими обставинами, посли УНР зiбралися наприкинцi травня 1920 р. у Відні, щоб обговорити наслідки укладеного альянсу. Думки роздiлилися: бiльшiсть дипломатiв уважали пiдписаний документ значним полiтичним успiхом, меншiсть указували на нерiвнiсть сторiн i небезпеку залежностi України вiд Польщi. Проте дискусiї мали здебiльшого теоретичний характер, оскiльки жоден з учасникiв конференцiї не знав реального змiсту домовленостей⁴⁹. Стосовно реакцiї представникiв УНР за кордоном на укладений у Варшавi союз цiкаву iнформацiю мiстить повiдомлення iнформатора британськoї розвiдки, який (iмовiрно в Голландiї) контактував iз двома ненаваними українськими дипломатами. Останнi стверджували, що

«українці не розглядають польсько-український договір від 22 квітня як дефінітивний. Після катастрофи української армії в листопаді [...] Петлюри нічого не залишилося, як стати союзником поляків. У будь-якому випадку Україні з нинішнього польського наступу повинна вийти якась користь: «Або поляки переможуть, тоді у нас буде невелика держава, яка матиме принаймні мир, або польська армія буде переможена, і це буде найкраще вирішення польського питання з точки зору української політики»⁵⁰.

Варшавський договір, що його віденський пресовий орган Є.Петрушевича назвав «ударом ножа у серце»⁵¹, остаточно перекреслив можливість порозуміння між урядом УНР і галицькими політиками⁵². Літом 1920 р. вони реконструювали урядові структури й дипломатичний апарат у вигнанні, відтоді послідовно виголошуючи гасло незалежної ЗУНР як самостійного від Наддніпрянської України утворення⁵³. Незважаючи на це галичани далі були у тісному контакті з середовищем наддніпрянців, опозиційно налаштованих до уряду УНР. Спільною наддніпрянсько-галицькою ініціативою стало створення на чолі з давнім опонентом С.Петлюри генералом О.Грековим Ліги віднови України, яка опублікувала «Протест... проти імперіалістичного походу Польщі в глибину Української Народної Республіки»⁵⁴.

Українські ліві кола, зосереджені навколо М.Грушевського та В.Винниченка, займали виразно ворожу позицію щодо союзу з Польщею. 22–24 травня 1920 р. у Празі відбулася чергова конференція Закордонної делегації УПСР, котра

⁴⁸ Докл. див: *Доценко О.* Літопис української революції... – Т.2, кн.5. – С.267–269. Звіт капітана Б.Медзінського від 14 травня 1920 р.: *Sąsiedzi wobec wojny 1920 r.: Wybór dokumentów / Opr. J.Cisek.* – Londyn, 1990. – S.169–170.

⁴⁹ Див.: *Галаган М.* З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.). – К., 2005. – С.486–487.

⁵⁰ Poland: Relations with the Ukraine // The National Archives of the UK. – FO 688/2/2. – F.375.

⁵¹ Ніж в серце // Український прапор. – 1920. – 8 травня. – Ч.30.

⁵² Див. докл.: *Голубко В.* Варшавська угода 1920 року та її перспективи у візі західноукраїнських політиків // Україна модерна. – Вип.7. – К., 2002. – С.91–102.

⁵³ Див.: *Лозинський М.* Галичина в рр. 1918–1920. – [Відень.] 1922. – С.211–213.

⁵⁴ Український прапор. – 1920. – 8 травня. – Ч.30.

визнала С.Петлюру «зрадником», який дав згоду на «ганебний, злочинний напад на Україну». Учасники заходу задекларували також, що будь-які договори, підписані варшавським осередком УНР з іноземними державами, недійсні⁵⁵. Ще далі пішли закордонні укапісти. У травні 1920 р. їх лідер В.Винниченко поїхав до Москви, а потім до Харкова, де мав отримати посаду заступника голови Раднаркому радянської України та наркома закордонних справ⁵⁶. Тим самим він не лише відкинув ідею союзу з Польщею, але саму ідею існування УНР та власну попередню політичну діяльність.

Як бачимо, українські політичні кола здебільшого поставилися до союзу з Польщею вороже або зі значними застереженнями. Варшавський договір не мав багато ентузіастів – якщо його і сприймали, то радше як менше зло, на яке перед обличчям смертельної загрози для державності варто було піти. Зрештою важко було очікувати, що складні умови домовленостей, особливо територіальні поступки, будуть зустрінуті із захопленням. Із перспективи часу союз 1920 р. неодноразово різко оцінювався. Деякі критики, як С.Шелухин⁵⁷, підважували формальні підстави договору, дехто виступав проти самої його суті, указуючи на, як писав Д.Дорошенко, «неприродний характер польсько-української спілки»⁵⁸. Підкреслювалося, що пакт Пілсудського – Петлюри був типовим «левовим товариством» («*societas leonina*»), в якому сильніший партнер одержував весь прибуток, а на слабшого покладалися лише збитки⁵⁹.

Це не змінює того факту, що оцінка союзу з Польщею могла б бути зовсім іншою, якби він завершився військовим успіхом. Варшавський договір мав шанс здобути визнання і стати початком більш широкої політичної співпраці. Про це свідчили, між іншим, реакції деяких галицьких діячів (включаючи митрополита Андрія (Шептицького) та голову Української національної ради у Львові Р.Перфецького) на піку успіхів польсько-українського наступу⁶⁰.

Проте воєнна кампанія закінчилася невдачею. «Переможців не судять», – через п'ять років написав О.Шульгин, – а переможений завжди винен». Політика співпраці з Польщею закінчилася катастрофою, однак вона не була, переконуюв згаданий автор, «ні дурною, ні злочинною, ні протинародною»⁶¹. На завершення варто згадати ще одну оцінку, сформульовану в найскладніший для польсько-українського союзу момент – уже після підписання Польщею перемир'я з радянською Росією. У листопаді 1920 р. тодішній посол УНР у Берліні М.Порш писав:

⁵⁵ Докл. про ставлення М.Грушевського й Закордонної делегації УПСР до союзу з Польщею див.: *Adamski L. Nacionalista postępowy: Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków.* – Warszawa, 2011. – S.230–236. Див. також: *Мазена І.* Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. – С.417; *Прымак Тh.М.* Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture. – Toronto, 1987. – P.198; Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі... – С.107.

⁵⁶ Від тих посад В.Винниченко в підсумку відмовився. Про його подорож до радянських Росії та України див.: *Czajkowskyj M.* Volodymyr Vynnyk

⁵⁷ *Шелухин С.* Варшавський договір між поляками й С.Петлюрою 21 квітня 1920 р. – Прага, 1926.

⁵⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 рр.). – К., 2007. – С.518. На його думку, «неприродність» союзу полягала в тому, що для Польщі менше всього була бажана сильна українська держава, яка б вела політику об'єднання всіх українських земель; їй був потрібний слухняний васал, держава-буфер; в її інтересах лежало, щоб на схід від польської границі якнайдовше задержався стан анархії й політичного безсилля, щоб тим часом встигла укріпитися і сконсолідуватися польська держава та з більшими силами звернути свою експансію на схід».

⁵⁹ Оцінка галицького політика С.Барана (див.: *Epilog ukraińskiej tragedji narodowej // Biuletyn Polsko-Ukraiński.* – 1935. – №19. – S.221).

⁶⁰ Див.: *Ukraine and Poland in Documents...* – Part 2. – P.108–119.

⁶¹ *Шульгин О.* Про нашу міжнародну політику // *Український вістник* (Прага; Подебради). – 1925, жовтень. – Зб.ІІ. – С.7.

«Мушу зазначити, що я не належу до прихильників польсько-української згоди. Але я не можу не визнати, що ця згода мала велике значіння для нашої державності. Це був крок наперед з погляду міжнародного взагалі і українського зокрема... Договір цей дав нам змогу зберегти зародки і традиції організованої державності, з котрих при сприятливих обставинах міг вирости і урядовий апарат, і військо, і сама держава. Цей договір був подиктований для нас, як для державних мужів, історичною необхідністю і разом з тим став нам потрібною паузою для відпочинку»⁶².

REFERENCES

1. Adamski, Ł. [2011]. *Nacjonalista postępowy: Mychajto Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [in Polish].
2. Bruski, J.J. [2000]. *Petlurowcy: Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie, 1919–1924*. Kraków: Arcana. [in Polish].
3. Bruski, J.J. [2003]. «Między Polską a Moskwą wybór jasny...»? Ukraińskie elity polityczne wobec koncepcji sojuszu z Rzeczpospolitą, 1918–1920. *Przegląd Wschodni*, VIII, 3(31), 631–645. [in Polish].
4. Chykalenko, Ye. [2005]. *Shchodennyyk 1919–1920*. [Eds.] Verstiuk V., Antonovych M. Kyiv; Niu-York: Vyd. im. O.Telihiy. [in Ukrainian].
5. Cisek, J. [Ed.] [1990]. *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku: Wybór dokumentów*. Londyn: Polska Fundacja Kulturalna. [in Polish].
6. Czajkowskyj, M. [1978]. Volodymyr Vynnychenko and His Mission to Moscow and Kharkiv. *Journal of Graduate Ukrainian Studies*, 3, 2, 3–24.
7. Deruga, A. [1969]. *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918–1919)*. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].
8. Deruga, A. [1970]. Nieznane dokumenty do dziejów polityki wschodniej Polski 1918–1919. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich: Studia i materiały*, 6, 231–246. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].
9. Doroshenko, D. [2007]. *Moi spomyny pro nedavnie mynule (1914–1920 roky)*. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].
10. Dotsenko, O. [1923–1924]. *Litopys ukraińskiej rewolucji: Materiały i dokumenty do historii ukraińskiej rewolucji*, 2, 4–5. Kyiv; Lviv. [in Ukrainian].
11. Galuba, R. [1994]. Pertraktacje polityczno-wojskowe między Polską a Ukraińską Republiką Ludową (lipiec – sierpień 1919 roku). *Mars: Problematyka i Historia Wojskowości: Studia i Materiały*, 2, 53–68. Warszawa; Londyn: Oficyna Wydawnicza Adiutor. [in Polish].
12. Gostyńska, W. et alia [Eds.] [1961]. *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, 2. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].
13. Holubko, V. [2002]. Varshavska uhoda 1920 roku ta yii perspektyvy u vizii zakhidnoukrainskykh politykiv. *Ukraina moderna*, 7, 91–102. [in Ukrainian].
14. Hunczak, T. [Ed.] [1983]. *Ukraine and Poland in Documents 1918–1922*, 1. New York; Paris; Sydney; Toronto: Shevchenko Scientific Society.
15. Kavunyyk, V. [Ed.] [2016]. *Arkhiv Ukrainy Narodnoi Respubliki: Ministerstvo zakordonnykh sprav; Dyplomatychni dokumenty vid Versalskoho do Ryzkoho myrnykh dohovoriv (1919–1921)*. Kyiv: Instytut ukraińskiej arkhieohrafii i dzhereloznavstva im. M.S.Hrushevskoho. [in Ukrainian].
16. Klimecki, M. [2000]. *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen. [in Polish].
17. Kolasiński, M. [2008]. Stosunki dyplomatyczne państwa ukraińskiego (Ukraina Naddnieprzańska) z Polską w 1918 roku. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, 5(45), 111–159. [in Polish].
18. Kovalevskyi, M. [1960]. *Pry dzherelakh borotby: Spomyny, vrazhennia, refleksii*. Insbruk: Nakladom Marii Kovalevskoi. [in Ukrainian].
19. Kozłowski, M. [1990]. *Między Sanem a Zbruczem: Walki o Lwów i Galicję Wschodnią 1918–1919*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. [in Polish].
20. Kutilova, L. [1994]. Diialnist Mykhaila Hrushevskoho u pershi roky emihratsii. *Ukrainska Diaspora*, 5, 118–133. [in Ukrainian].
21. Legieć, J. [1998]. Misja Borysa Kudrynowskiego w Warszawie (kwiecień – sierpień 1919 r.). *Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej*, 33, 53–62. [in Polish].
22. Lisevych, I. [1997]. Politychni aspekty ukraińsko-polskoho sojuzu 1920 r. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa*. Eds. Karpus Z., Rezmer W., Wiszka E. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. [in Ukrainian].
23. Lypynskyi, V. [2003]. *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii: Arkhiv*, T.1: *Lystuvannia*, 1 (A–Zh). Ed. Pelenskyi Ya. Kyiv; Filadelfia: Smoloskyp. [in Ukrainian].
24. Lytyn, M. [1998]. *Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rr*. Lviv: Instytut ukraїnoznavstva im. I.Krypiakevycha NANU, Instytut Skhidno-Tsentralnoi Yevropy. [in Ukrainian].
25. Matvienko, V. [2004]. Storinky diialnosti ukraińskiej dyplomatychnoi misii u Varshavi (zhovten 1919 r. – kviten 1920 r.). *Naukovyy visnyk Dyplomatychnoi akademii Ukrainy*, 10, 2, 499–517. [in Ukrainian].
26. Mykhailova, O. [2005]. Polsko-ukraińskyyi perehovorny protses ta pidpysannia Varshavskoho dohovoru (berezen – kviten 1920 r.). *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 9, 154–175. [in Ukrainian].

⁶² Цит. за: Мазена І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. – С.420.

27. Mykhailova, O. (2011). Lysty Andriia Livytskoho pro polsko-ukrainski perehovory u Varshavi [kinets 1919 – kviten 1920 rokiv]. *Studii z istorii ukrainskoi revoliutsii 1917–1921: na poshanu Ruslana Yakovycha Pyroha: Zbirnyk naukovykh prats.* Ed. Verstiuk V.F. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NANU. 229–252. [in Ukrainian].
28. Ostashko, T. (2002). A.Zhuk v dobi natsionalno-vyzvolnykh zmahanih. *Moloda natsiia*, 3(24), 46–57. [in Ukrainian].
29. Petliura, S. (1999, 2006). *Statti, lysty, dokumenty*, 3, 4. Ed. Serhiichuk V. Kyiv: Vydavnytstvo im. O.Telihiy. [in Ukrainian].
30. Pisuliński, J. (2004). *Nie tylko Petlura: Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. [in Polish].
31. Prymak, T. (1987). *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture.* Toronto: University of Toronto Press.
32. Shapoval, M. (1958). *Shchodennyk. 1.* Ed. Zerkal S. Niu-York. [in Ukrainian].
33. Soldatenko, V. (2007). *Vynnychenko i Petliura: politychni portrety revoliutsiinoi doby.* Kyiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
34. Sribniak, I. (1995). Symon Petliura – na choli derzhavy ta viiska: Do pytanja pro polsko-ukrainski vzaiemny 1919–1920 rokiv. *Symon Petliura ta ukrainska natsionalna revoliutsiia: Zbirnyk prats drugoho konkursu petliuroznavstv Ukrainy.* Ed. Mykhalchuk V. Kyiv: Rada. 137–164. [in Ukrainian].
35. Troshchynskyi, V. (1994). *Mizhvoienna ukrainska emihratsiia v Yevropi yak istorychne i sotsialno-politychne yavyshe.* Kyiv: Intel. [in Ukrainian].
36. Varhatiuk, S. (1996). Varshavski perehovory dyplomatychnoi misii Dyrektorii UNR 1920 r. *Nova polityka*, 2, 53–56. [in Ukrainian].
37. Wandycz, P. (1967). Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–20. *Zeszyty Historyczne*, 12, 3–24. Paris: Instytut Literacki. [in Polish].
38. Zaks, Z. (1969). Galicja Wschodnia w polityce Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej i Ukraińskiej Republiki Ludowej w drugiej połowie 1919 r. *Naród i państwo: Prace ofiarowane Henrykowi Jabłońskiemu w 60 rocznicę urodzin.* Ed. Cieślak T. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe. 387–405. [in Polish].

Jan Jacek Bruski

Dr. Hab. in History,

Professor at the Institute of History,

Jagiellonian University

(Kraków, Poland), janjacek.bruski@uj.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7595-7278>

The Idea of the Ukrainian-Polish Alliance in Ukrainian Political Thought 1918–1920: Pro et Contra

Abstract. The purpose of the research. The purpose of the study is to present the process of formation and evolution of the attitude of Ukrainian political elites towards the idea of an alliance with Poland in the period from November 1918 to April 1920. **The research methodology** relies on the general principles of historicism, objectivity, multifactority, and comprehensive approach. The methods of biographical research and textological analysis have been used. **The scientific novelty.** Using the extensive selection of published and archival sources (private and official correspondence, diaries, memoirs and press publications), the author presented for the first time such a broad and nuanced spectrum of opinions, formulated by representatives of the Ukrainian elite of the period 1918–1920 regarding relations with Poland. **Conclusions.** Representatives of all major Ukrainian political currents in Halychyna were unequivocally against the concept of a settlement with Poland. This eventually led some of them to pro-Russian and then pro-Soviet positions. The attitude of the Dnipro Ukrainian elite was more diverse. A significant part of them – recognizing Russia as the Ukraine’s main opponent, in both the “white” and “red” varieties – was in favour of establishing cooperation with the Polish neighbour. Initially, similar sentiments prevailed mainly in the circles of the Ukrainian center-right (socialist-federalist and socialist-independentist party). Chief Otaman S.Petliura was also a supporter of rapprochement with Poland. In the situation of a collapse of UPR in the autumn of 1919, the concept of the Ukrainian-Polish alliance, treated as a tactical necessity, began to gain wider popularity. The effect of this was the signing, at the expense of significant territorial concessions, of the Warsaw alliance treaty of 21–22 April. The conclusion of this agreement – like the earlier declaration of 2 December 1919 – led to the polarisation of the Ukrainian political scene, as well as the Halychyna-Dnipro Ukrainian split. However, UPR authorities had no other choice but to cooperate with Poland, which in 1920 was the only real chance to restore Ukrainian statehood.

Keywords: Polish-Ukrainian relations, Treaty of Warsaw 1920, Petliura, Livytskyi, Pitsudski.